

Csecsemőmegfigyelések téri vonatkozásai

Tóth-Varga Violetta¹, Dúll Andrea²

^{1,2}*ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar Ember-Környezet
Tranzakció Intézet*

²*Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi
Kar Szociológia és Kommunikáció Tanszék*

Absztrakt

A tanulmány célja az oktatási célú csecsemőmegfigyelés szempontrendszerének feltárásán belül a szociofizikai környezet reprezentációjának, azon belül pedig a tér szerepének bemutatása. Kvalitatív tartalomelemzésen (Grounded Theory) alapuló vizsgálatunkban annak jártunk utána, hogy a szociofizikai környezet és azon belül a tér milyen minőségben jelenik meg a megfigyelés fókuszában. Az Ego Klinika módszer-specifikus gyermekterapeuta képzésében részt vevő hallgatók már befejezett, lezárt megfigyelési jegyzőkönyveit elemeztük. A jegyzőkönyvek rögzítése során nem volt feladat a téri helyzet leírása. Ennek ellenére a megfigyelésekben jól azonosítható volt a tér és a mozgás szoros kapcsolata, melyen belül a közelség-távolság, az aktivitás-passzivitás dimenzió és a mozgás korlátozása emelkedett ki fontos tényezőként. Az eredmények azt mutatják, hogy a szociofizikai környezet és benne a tér markánsan megjelent a megfigyelendő jelenségek háttérében akkor is, ha a megfigyelés fókuszában nem ez van, hanem a humán viselkedés. A tapasztalatok azt mutatják, a megfigyelők gyakran fontos, affektív többletjelentéssel rendelkező információforrásként tekintettek a térre, több esetben értelmezési keretek sarokpontjaiként szolgált a számukra.

Kulcsszavak: csecsemőmegfigyelés, tér, szociofizikai környezet, kvalitatív kutatás

A szociofizikai környezet szerepe a csecsemők és gyermekek fejlődésében

A tanulmányban az oktatási cézzal kidolgozott csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvek téri aspektusait vizsgáljuk. Annak járunk utána, a tér miként jelenik meg a csecsemők és gyermekek interakcióiban a mindennapi életük megfigyelése során, annak ellenére, hogy a helyzetben nem feladat a tér megfigyelése, a megfigyelőnek az emberi viselkedésre kell koncentrálnia. A kutatásban pszichoanalitikusan orientált, tanulmányi cézzal készült csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvek (Tóth-Varga, 2019) kvalitatív tartalomelemzését végeztük el abból a célból, hogy képet kapjunk arról, milyen szerepet és je-

lentőséget nyer a megfigyelések során és miképp nyilvánul meg a leírásokban a(z) – egyébként látens módon „csak ott levő”, nem a megfigyelés célját képező – szociofizikai környezet (lásd Dúll, 2009). E tanulmányban a kutatás térrel kapcsolatos eredményeit helyezzük fókuszba.

A csecsemők és gyerekek térben való mozgását, egyáltalán a fizikai környezettel való kapcsolatát több elmélet és kutatás érinti, ugyanakkor ritkán szentelnek ennek az aspektusnak deklarált figyelmet a kutatók, a téma explicit módon való bemutatása jelenleg újdonság (például Bergman, 2004; Dúll, 2021). A vonatkozó környezetpszichológiai kutatások mellett több fejlődés-
lélektani, kötődéseméleti vizsgálat, tárgyakapcsolati teória implicit módon tartalmaz téri és/vagy tárgyi vonatkozásokat, melyekből – a teljesség igénye nélkül – néhányat bemutatunk, a kutatás elméleti keretrendszerét felvázolva.

A kötődés téri vonatkozásai

A Budapesti Iskola fontos képviselője, Bálint Mihály és első felesége Bálint Alice (1933) írásaiból tudjuk, hogy a csecsemő a környezetével való intenzív kapcsolatban fejlődik, s bár a környezet értelmezésükben főként – de nem kizárólag – humán jelentéssel bírt, Bálint Mihály későbbi munkássága is mutatja, hogy gondolkodásában szerepet kapott a környezethez való viszony, olyannyira, hogy kötődéseméleti tipológiájának (1959/1997) kialakítása az egyén környezetéhez való viszonyulása mentén artikulálódik. Bálint a környezet alatt részben a társas kapcsolatokat érti, ugyanakkor emellett a (szocio)fizikai helyeket s tárgyakat is, ekképpen a világot oknofilikus (erős ragaszkodás, sőt akár függés a tárgyaktól) és filobatikus (a tárgyak iránti szükségletek tagadása és a nyitott terek iránti túlzott igény) hozzáállásra osztja.

Már Spitz (1957) is az elkülönülésre és a megkapaszkodásra való egyidejűleg jelentkező igényt látta alapvetőnek a fejlődésben, Bowlby (1969/1982) pedig a kötődéseméleti modelljében kifejezetten hangsúlyozza ezt a dichotómiát. Bowlby (1969/1982) alapvetőnek tartja egyrészt a gyerek biztonsági szükségletét és ezáltal az anyához való közeledés fontosságát, a közelében maradást, másrészt egy ellentétes előjelű folyamatként a tanulási tapasztalatokra való igény egyaránt megfogalmazódik, ugyanis a környezet felderítésére való vágy eltávolítja a babát az anyától és egyben felfedezésre sarkallja.

Az anya-csecsemő kapcsolat otthoni közegben végzett megfigyelései kapcsán elsőként Ainsworth (1969, 1979) világított rá arra, hogy az anya-baba közötti interakciós történések jellemző mintázatai erősen kontextusfüggők, azaz egy szülő-csecsemő páros az élet bizonyos területein harmonikusan együtt tud működni egymással, míg más területeken kevésbé vagy egyáltalán nem. Ezáltal az anyai szenzitivitás is jelentősen kontextus-függő, tehát kevésbé határozza meg a kötődés jellege (vesd össze Hámori, 2005), ugyanakkor a kontextus különbözősége sokszor a közeg, a környezet különbözőségét is jelentheti. Az is Ainsworth (1985) kutatásai révén vált ismertté, hogy a biztonságos kötődésű gyerekek szabadon explorálja környezetét, bátran felderíti körülötte lévő teret és

tesz meg nagyobb távolságokat a felfedezés örömeért. Ellenben, ha nem elég biztonságos az anya-gyerek kapcsolat -írja Schachtel-, akkor a fizikai környezetben jelenik meg a biztonság-igény, s jobban ragaszkodik a gyerek a biztonságot jelentő hely(ek)hez (Schachtel, é.n. idézi Chawla, 1992).

A fizikai tér szerepe az individuáció / személyiségfejlődés során

Winnicott elméletében is jelentős szerephez jut a humán és nem humán környezet, ezek folytonossága meglátása szerint elsőrendű, mert elősegíti a gyermeki személyiség integrációját (Winnicott, 1960; Mitchell & Black, 2000). Elképzelésében a várandósság idején az anya dolga az, hogy megfelelő környezetet készítsen elő csecsemőjének, hogy létrejöhessen az az állapot, melyet *elsődleges anyai elmerülésnek* nevez (Winnicott, 1956). Ez a jól tartó környezet, mint egy védőernyő, veszi körbe és óvja a csecsemőt a felfoghatatlanul nagy szorongás ellen, mely elképzelése (Winnicott, 1971/1999) szerint az élet korai szakaszának velejárója. Az anya kielégítő gondoskodása révén ez a nagyon erős téri aspektusokkal is rendelkező szorongás (darabokra hullás, a folytonos zuhanás, a kapcsolat hiánya a testtel és a tájékozódási hiány (Winnicott, 1962/2004) mérsékelhetővé, elviselhetővé válik. A test és a tér viszonya minden érzésben erőteljesen visszaköszön – ennek fényében nem is meglepő, ha ettől a hihetetlen szorongástól az anya a *holding* funkció, azaz a csecsemő biztonságos fizikai tartása, alátámasztása révén képes megóvni a csecsemőjét, amennyiben empátiája segítségével, a testi gondozás, fizikai törődés révén gondoskodik a biztonságáról (Winnicott, 1962/2004; Khan et al., 1974; Tóth-Varga & Dúll, 2019a). Ugyanakkor Winnicott (1969b) az anya fontosságán túl rámutat az apa és a család szerepére, az őket körülvevő társadalomra, sőt, a csecsemő tárgyi környezetének fontosságára is. Ugyan természetes fejlődési, kibontakozási folyamatként írja le az én és nemén (vagyis a környezet) különválását, mely folyamatban az átmeneti tárgyak és jelenségek segítik a csecsemőt (Winnicott, 1969a), de a facilitáló környezet segítségét nélkülözhetetlennek tartja (Winnicott, 1969b/1986).

A tér és a környezet individuációban betöltött szerepét emeli ki Bergman (2004), aki Mahlerrel és Pine-nal közösen kidolgozott szeparációs-individuációs elmélet (1975) téri relációit vizsgálta. Az individuáció kibontakozásában a fejlődés biológiai alapjain túl, nagy jelentőséget tulajdonítanak az alkalmazkodásnak. A leválás folyamatát a térben való eltávolodással, mozgással, a megkapaszkodás és az exploráció mentén szemléltetik, s a szimbiózisból való kikelés az anyától való távolság mentén konceptualizálják.

Az első négy-hat hónapot követően indul meg a valódi szeparációs-individualizációs folyamat a *differenciáció* (vagy fészekalj) alfázisával, melyet Mahler kikelésnek nevezett el, hiszen elképzelésében ekkor kezd a testkép elkülönülni az anyától (Mahler et al., 1975). Ezt a baba anyától való elfordulása, a tőle való, hátradőlés általi elkülönülése, szemlélődése, illetve egyik preferált játék, a kukucs-játék demonstrálja, mely a térben való eltűnés-előbukkanás dichotómiájára épül.

Tíz hónapos kor után lép a csecsemő a következő alfázisba, mely a *gyakorlás* nevet viseli, s melyben a mágikus onnipotenciájába vetett hite határtalan, hiszen ekkor kezdődik a helyváltoztatásra való képessége is, mászik, feláll, majd totyogni kezd, s a saját képességeitől egészen megmámorosodik, mire a *valódi gyakorlás* időszaka beköszönt. Az anya iránti érdeklődés más tárgyakra tevődik át, a legnagyobb élvezeti forrás számára a környezet explorációja, anyjához csak némi érzelmi feltankolásra jár vissza. A másfél éves kor körüli időszak hoz ebben változást, akkor ugyanis beköszönt az újraközeledési alfázis, melyben Mahler elképzelése szerint fel kell adja saját mindenhatósági illúzióját, tehát felismeri saját sérülékeny és szülei különálló mivoltát. Ezért ismét megjelenik a szeparációs szorongás és az anyával való közelségkeresés (Mahler et al., 1975; Fonagy & Target, 2005).

Bergman (2004) az elmélet téri vonatkozásait gondolja tovább és leírja a csecsemő és a gyermek térhez való változó viszonyát, a tárgyi világ felfedezését, használatát, illetve megfogalmazza az optimális és biztonságos teret, melyben a baba fejlődése kielégítően halad az individuáció felé. A differenciáció szakaszában a baba ugyan távolodni kezd anyjától, mert a külvilág csábítja, de az optimális tér a kettejük közötti és kettejük körüli közvetlen, tehát az *anyai tér*. Vizsgálatainkban megfigyelték, hogy a csecsemők legszívesebben és legaktívabban anyjuk öléből vizsgálták környezetüket; azt preferálták legjobban, ha az anyaölből ehhez elég szabadságot kaptak, azaz törzsük és karjuk szabadon maradhatott az exploráció céljából. Amennyiben anyjuk túl szorosan tartotta őket, inkább elnyomták magukat tőle, hogy a világot felfedezhessék, sőt szélsőséges esetben az is megfigyelhető volt, hogy a túl szorosan tartott csecsemő szívesebben nézelődött anyja helyett egy idegen karjából.

A gyakorlás alfázisában a baba már képes testével áthidalni azt a teret, amit az előzőben teremtett, hiszen aktivitása jelentősen megnő, szüntelen a nyitott terek után kutat, a tér határai szinte megszűnnek számára. Ebben a szakaszban az optimális teret anyja látó- és hallótávolsága jelenti, ami már a *külső tér* vagy *külvilág*, de ahonnan bármikor visszamehet egy kis érzelmi tankolásra az anyához, a biztos ponthoz (Bergman, 2004). Az újraközeledési krízisben lévő kisgyermek egyszerre szeretne önálló és autonóm lenni, de azt is szeretné, hogy anyja mindenkor a rendelkezésére álljon. Ráadásul ez az időszak, amikor kognitív fejlettségének köszönhetően mágikus onnipotenciáját is feladni kényszerül, ezért gyakran érezheti úgy, hogy ha anyja közelségét érzi, az passzívvá teszi őt, ha viszont az anya túl távol van, akkor kiszolgáltatottnak érzi magát. Ebben a szakaszban segíthetnek sokat az átmeneti terek, amik lehetővé teszik, hogy a baba egyszerre jelen lehessen mind a külvilágban, mind az anyai világban (Bergman, 2004).

Margaret Mead (1952, idézi Sebba, 1994) szerint az első évet ölbéli gyermek (*lap-child*), a második és harmadikat pedig térd-/térdig érő-gyerek (*knee child*) névvel illeti, azaz eleve aszerint osztja szakaszokra a gyermek-kort, hogy aktuálisan mekkora „világot” fog át, mekkora teret birtokol a gyerek. Az ölbéli- és térd-gyermek elnevezés jól szemlélteti, hogy a csecsemő és

a kisgyermek ekkor az idő nagy részét az otthonában tölti gondozója karjában és testének szoros közelségében, tehát ez képezi az alapvető környezeti bázist, mind a biztonságos, mind a patológiás (például Holman & Stokols, 1994) családi folyamatok esetén.

Az otthon szerepe a gyerekek fejlődésében

Mivel az élet korai időszakában a csecsemő idejének java része az anya és az otthon szociofizikai kontextusában zajlik (lásd Dúll, 2012; White, 1970), ébenléte legalább nyolcvan százalékában a fizikai környezettel kerül interakcióba (White, 1970), így könnyű belátni, hogy az otthon tere nagyban befolyásolhatja a baba bontakozó személyiségfejlődését. A környezetpszichológia tranzakcionális szemlélete (vesd össze Dúll, 2009) szerint otthonaink, épületeink jellegét nemcsak a személyi jellemzők határozzák meg, hanem a fizikaiak is: ember-környezet kölcsönkapcsolat figyelhető meg. A tér és benne a tárgyak (Baudrillard, 1984/1987) bizonyos hangulatokat, érzéseket kiváltanak, egyes viselkedési és megnyilvánulási formákat elősegítenek, másokat gátolnak, de ezzel egyúttal vissza is hatnak a használóikra. Mindemellett az otthon szimbolikus anya is, lehet körülölelő, megtartó, de fojtogató egyaránt „Az otthon hozza létre vagy pusztítja el a lelki egészséget. A gyermekek életszemléletét az otthoni tapasztalatok és az otthon történetek formálják.” (Bettelheim, 1979/1988, p. 141). Saegert és Winkel (1990) kutatásai szerint az otthon fizikai környezete hat a szülő és gyerek között zajló interakciókra, ezáltal a kapcsolatukra is.

Werner et al. (1985) tranzakcionális otthon-modellje szerint az emberek három dimenzió mentén kapcsolódnak egymáshoz. Ezek közül a *társas szabályok és interakciók* részben a szociális és kulturális normákat jelölik ki, részben az otthonhoz fűződő érzelmi és értékelő viszonyt, melynek része az otthonkötődés is. Ezek határozzák meg egy adott otthon viselkedéses jellemzőit, az otthoni terek, bútorok, tárgyak használatának lehetőségeit, mint például lehet-e enni a nappaliban, érkezhetnek-e hirtelen betoppanó látogatók az esti órákban, vagy lehet-e az alvás helyét változtatni. A társas kapcsolatok azonban az otthon fizikai terében alakulnak, ennek megfelelően törvényszerű, hogy lenyomatot is képeznek a fizikai közegben is, részben lakói kapcsolatainak térbeni megjelenítődése révén, részben pedig múltbeli, családi és tágabb kulturális értékeket is képviselnek és hordoznak. Ez a *használat, felhasználás, megfelelés*, mint másik fontos dimenzió Werner és munkatársai elméletében (1985), amit az ott élők aktív téralakításának tudatos és tudattalan folyamatai vezérelnek, de azáltal, hogy ez a színtér veszi körül a családot, hat is rájuk és a viselkedésüket is alakítja, befolyásolja. Ezeketől a sajátos cselekvésektől, cselekvési hálózatoktól lesz egyedi, jelentéssel teli az otthon. A harmadik fontos dimenzió az elmélet szerint az *affordancia*, mely a helyeknek és tárgyakkal azon a tulajdonságait fedi le, melyek meghatározzák, elősegítik vagy gátolják, hogy bizonyos cselekvési formák kötődjenek hozzá, s egyúttal jelentést adjanak neki. Például a nap-

pali a pihenés helye kényelmes kanapéval, az olvasófotel lámpával dedikáltan a csendes, kényelmes, olvasás helye. E három fent említett weneri dimenzió kölcsönös egymásra hatása kiegészítve az idő tényezővel, kellően demonstrálja az otthon működését. Az idő, mint a folyamatos változás lehetősége, lényeges tényező az egyén, a család és az otthon kapcsolatában, sajátos dinamikát kölcsönöz neki: úgy is, mint az idő előre haladása egyben lehetőség a változásra, de úgyszólván, mint a napi-heti vagy akár éves ciklusok tekintetében, melyek az egyéni és családi rutinok (Dúll, 2012) visszatérő jellegére helyezik a hangsúlyt. Ezek oly módon is fontosak, amit Seamon (1979) a helyhez fűződő érzelmek kapcsán a *térbalett* (*space ballet*) jelenségeként írt le, amely az élet mindennapos, repetitív oldalát mutatja be. Elméletében a mindennapos, megszokott rutinszerű cselekedetek következtében válik a tér helyé, azaz „megélt térre”, amihez kialakul az otthonosság érzése (*at-homeness*). Seamon elképzelésben egy helyhez fűződő érzelmek és jelentések a gyakori, ismétlődő, hétköznapi történések, aktivitások és rituálék megszokott ritmusa révén alakul ki, amikor az események ugyanazt a forgatókönyvet követik, kiszámíthatóvá és bejósolhatóvá teszik a következményeket. Például, amikor az este, a lefekvés ideje egy kisgyermekes családban mindig ugyanúgy, a jól megszokott szcenárió szerint zajlik, ha a gyerek tudja, hogy a vacsorát mindig a fürdés, majd a meseolvasás és a villanyoltás, alvás követi, aminek a térbeli, bejárt útvonala éppolyan jól megszokott és begyakorolt, mint az eseménye – akkor könnyebben és jobb hangulatban zajlanak ezek az események. Ezek az otthon kontextusában zajló mindennapi rutinok, bár egyszerűek, egyhangúak, automatikusnak tűnnek, mégis nagyon fontos szerepet játszanak a kül- és belvilág integrációjában (Dúll, 2012). Stern (1985) hívta fel a figyelmet arra, hogy azok a mikrotörténések, melyek a leghétköznapibb, a baba mindennapi gondozása közben repetitív módon megjelenő események (például ahogy hozzáérnek a babához vagy, ahogy szólnak hozzá) tükrözik leginkább az anyai gondozás, az anya-csecsemő kapcsolat sajátos, csak rájuk vonatkozó minőségét. S ez az a tényező, ami a megfigyelések által válik kézzel foghatóvá, s ahogy a mindennapos, ismétlődő, főként nemverbális történésekben ragadható meg az anyai gondozás, az anyagyerek kapcsolat egyedi, csak rájuk jellemző jellege (Stern, 1985). A megfigyelés mindennapisága azért igen nagy fontosságú, mert a szülők panaszai is a mindennapos rutinszerű interakciókban, az etetés, alvás, kötődés zavaraiiban fogalmazódnak meg, ahogy a traumák is gyakran ilyen közönséges, mindennapos, akár szavak nélkül lejátszódó történések (Rajnik, 2010).

A rutinizált történések alapjait képezik az otthonosságélménynek és ez fordítva is igaz: az otthonosság élménye gyakran teremti meg a rutinok harmonikus lefolyásának lehetőségét (Dúll, 1995, 1998). Az otthoni környezetet és az otthon tárgyait intimizálni kezdjük (Hernádi, 1982), ami által egyrészt a sajátunkká válnak, másrészt a tudatos figyelem és a tudatos élmény számára elvesznek, mivel csakis rutinos cselekvéseket végzünk vele. Akkor kerülnek a tudatosság számára ismét hozzáférhetővé, ha valami zavar áll be velük kapcsolatban: elvesznek, megsérülnek vagy bármi ok miatt nélkülöznünk kell őket (Dúll, 2012).

A csecsemőmegfigyelés módszere

Kutatásunkban Esther Bick (1964), a brit tárgykapcsolati iskola képviselője által kidolgozott módszer szerint készült feljegyzéseket, jegyzőkönyveket elemeztünk. Bick az egyik fontos alakja volt a Tavistock Klinikának, s már 1948-tól foglalkozott csecsemőmegfigyeléssel. Munkásságának eredményeképpen a Londoni Pszichoanalitikus Egyesület 1960-tól a képzési programja részévé tette a csecsemőmegfigyelést (Halász, 1998). Az általa kidolgozott módszer lényege abban rejlik, hogy a leendő terapeuta-jelöltek hosszú időn (egy-két éven) át, rendszeresen (heti egy órában) látogatnak egy csecsemőt és családját azok saját otthonában, hogy megfigyeléseik segítségével képet alkothassanak egy csecsemő bontakozó világáról, közvetlen közléről szemlélhessék fejlődését és figyelemmel követhessék a baba és elsődleges gondozója (és esetleg más családtagok) között alakuló, formálódó kapcsolatot. A megfigyelésekkel járó élményeket, ismereteket jegyzőkönyvben rögzítik, melyek tapasztalatait a képzés során csoportos formában, szupervizor vezetése mellett megbeszélik. E megbeszélés során hallott asszociációk, gondolatok, a mások élményeivel való összevetés segít megvilágítani és kibontani a történések mögött meghúzódó jelentéseket (Bick, 1964; Bick & Harris, 1976; Rajnik, 2010).

A jegyzőkönyvben rögzítésre kerülnek és megbeszélés tárgyát képezik azok a meglátások és megállapítások, melyeket a jelölt a babáról, annak fejlődésmenetéről tesz, az anyával és egyéb családtagokkal zajló interakciók, továbbá a megfigyelőben zajló érzések, történések, gondolatok leírása is szerves részét képezi a megfigyelői feladatnak. Az önreflexió a tanulmányi folyamatban szerves része a csecsemőkori élményvilágba való behelyezkedésnek (Rajnik, 2010), valamint a kvalitatív metodológia egyik fontos alapelve (lásd például Babbie, 2003; Szokolszky, 2004.)

A megfigyelés módszere sajátos beállítódást követel a szakembertől, hiszen a családon belül érzi magát, mégis távolságot kell tartania a családtagoktól, úgy, hogy a megfigyelői pozíciót tudja tartani, melyből megfigyelheti a családbeli történéseket. Ez nem könnyű feladat, mert a családtagok valamilyen ráosztott szerep mentén integrálni próbálják a megfigyelőt a családba, amit a megfigyelőnek hagynia kell, hiszen az anya ezt saját szükségletei mentén teszi. Ugyanakkor ellen kell állni azoknak a szerepeknek, melyek erős indulatátételi töltetűek, például a tipikusan jelentkező tanácsadó, szakember, vagy valamely családtag szerepe (Rajnik, 2010; Halász, 2018).

A megfigyelő szerepét olyan hasonlattal is illusztrálják, mint „egy légy a falon”, de aposztrofálhatjuk tapétamintaként is. Végül mindenki a saját stílusában közelíti meg a családot, de fontos, hogy meleg, szimpatikus érdeklődéssel kell a szülők és a csecsemő felé fordulni. Azt is lényeges szem előtt tartani, hogy csecsemőt nevelve a szülőkben mindig erős érzelmek mobilizálódnak, átélnek félelmet, szorongást, ambivalenciát, féltékenységet, kiábrándultságot, de mellette persze boldogságot, szeretetet és reményt is. Általában a szülők azt várják a megfigyelőtől, hogy résztvevő vendég legyen, akivel megoszthatják küzdelmeiket és eredményeiket (Brafman, 1988).

A Bick-által 1964-ben kidolgozott résztvevő megfigyelés módszere azért volt nagy hatású, mert a pszichoanalitikus gyermek- (és egyes helyeken a felnőtt) pszichoterapeuta képzés részeként a megfigyelői szerep elsajátítása által nagyban hozzájárul az analitikussá váláshoz, tehát Bick (1964) oktatási célú eljárás kidolgozására vállalkozott. Célkitűzése az volt, hogy a szakemberek jobban megérthessék gyermek pácienseik csecsemőkori élményeit, át tudják élni benne az egykori csecsemőt. Segíti a nonverbális viselkedés vagy a játék megértését, mely igen fontos a verbalitás kialakulása előtti korszakban járó gyerek megértésében vagy az idősebb, de nem játszó, nem beszélő gyerek vizsgálatában, terápiájában (Bick, 1964).

A korai kapcsolat regresszív élményeinek világába kalauzol el, ahol Bollas (1987, idézi Hámori, 2016) kifejezésével élve „nem gondolt tudott” élmények jelennek meg, akár a terápiás munkában. Emellett megtanít a látottak és hallottak összekötésére, a szabadon lebegő figyelem alkalmazására, valamint a tartalmazásra, melyek a pszichoterápiás munka alapvető vejejárói (Halász, 2018). Ezáltal tapasztalatot is szerezhet a terapeutajelölt arról, miként tudja egy ilyen, a professzionális szerep védelme nélküli helyzetben megtartani a kereteket, tartalmazni a feszültséget, a diszkomfort érzéseket, mennyire képes az érzelmi bevonódásra és az egyszerre kint és bent is zajló történések megfigyelésére, valamint gyakorlatban is megtapasztalhatóvá válnak az áttéti és viszontáttéti érzések (Rajnik, 2010).

Kutatási cél

A fent bemutatott csecsemőmegfigyelés döntően a családok otthonában zajlik, ezért magától értetődően adódott az a kérdés, vajon a csecsemőmegfigyelések alkalmával rögzített jegyzetekben hogyan artikulálódott, milyen lenyomatot képezett az otthoni szociofizikai tér. A tanulmányban a csecsemőmegfigyelések jegyzőkönyvei, beszámolóí alapján, kvalitatív tartalom-elemzési módszerrel dolgozva megvilágítjuk a szociofizikai környezet megjelenési formáit, hogy ráláthassunk a tér szerepére, illetve ennek másodlagos, mögöttes jelentéseinek megértésére. Az eredeti kutatás (Tóth-Varga, 2019) kiemelt figyelmet fordított a csecsemőmegfigyelés szempontrendszerének feltárásán belül a szociofizikai környezet reprezentációjára (lásd még Tóth-Varga & Dúll, 2019b), ebben a tanulmányban azonban a teljes kutatási eredmények téri összefüggéseit bemutató tapasztalatokat összegezzük, rámutatva a tér szerepére az anya-csecsemő megfigyelések perspektívájából.

Módszer

Kutatásunk, a kvalitatív paradigmával összhangban, a jelenség feltárására, megismerésére, leírására vállalkozott, tehát nem előzetesen megfogalmazott hipotézisek igazolását vagy cáfolását célozta meg. A kutatási kérdés megválaszolására a kvalitatív elemzési technikák közül a *Grounded Theory* (GT) (Corbin & Strauss, 2015) módszerét találtuk legalkalmasabb megközelítési

módnak. Eszerint a megközelítés szerint dolgozva az adatok szisztematikus elemzése révén, induktív logikával juthatunk el egy jelenség megértéséhez (Sallay, 2015; Sallay & Martos, 2018). A módszer, fenomenológiai alapjainak köszönhetően, az egyének élményeit kutatja, illetve az egyének közötti interakciók és történések mintázataira kíváncsi, melyekből elméleti következtetéseket fogalmaz meg (Mitev, 2012; Charmaz, 2013; Rácz et al., 2016). A GT módszerén belül a konstruktivista irányzat határozta meg az elemzésünket (Charmaz, 2013), mely szerint élményeket és kapcsolati történéseket vizsgálni csakis egyfajta konstruktív jelentésadási folyamat révén lehetséges, amelyben a kutató és a kutatás tárgya egymástól szét nem választhatók.

Filozófiai háttér

A kvalitatív kutatási paradigmánk, az általunk használt tartalomelemzési módszer ontológiai és episztemológiai háttérének rövid megvilágításával a gondolkodási folyamat keretére mutatunk rá. A gondolkodás fenomenológiai alapú, melynek jellegzetessége, hogy a világ megértése szubjektív alapon szerveződik, tehát ab ovo elveti az objektív – szubjektív megkülönböztetésének elvét, s kiindulópontjának tekinti, hogy az emberi tudat és tárgya össze vannak kötve egymással. A dolgok jelentését és értelmét az adja, ahogy az egyéni tudat számára megérthető (Rácz, 2016). Merleau-Ponty filozófiája (1964/2007, idézi Rácz, 2016) releváns vonatkoztatási pont, mert az észlelés és értelmezés egymástól el nem választhatóságát, a test, a testi érzékelés alapvető jellegét hirdeti. Ez a jelenség, miszerint testünkkel kapcsolódunk a fizikai világhoz, a kutatás szempontjából is alapvető.

A hermeneutikai megértés, azaz az értelmezés tudománya szintén alapköve e módszertani szemléletnek, melynek kiindulópontja, hogy a szöveg egésze, csak részei révén ragadható meg, illetve egyes részek csak az egészbe ágyazottan értelmezhetők, önmagukban nem. Az egzisztencialista gondolkodás lenyomatai is megjelennek, mely szerint az ember nem érthető meg a környezetétől elszakítottan, csakis a világgal való viszonyában értelmezhető, ugyanakkor a környező világ megértésében is mindig az ember jelenti a vonatkoztatási pontot (Rácz, 2016). Ez a gondolkodás ráadásul erősen összecseng az ember és környezet tranzakcióját vizsgáló környezetpszichológia (Dúll, 2009) tudományterület elgondolásaival. Elemzésünk szempontjából egyaránt fontos a konstrukcionista szemlélet (Charmaz, 2013), ugyanis ennek felfogása szerint minden emberi tudás az emberi tevékenységtől függ, mindenképpen szociális kontextusban közvetítődik, emberek egymás közötti és környezetükkel való kapcsolatában alakul és formálódik, vagyis a környezetéből semmiképpen sem kiemelhető.

Vizsgálati minta

A kutatásban (Tóth-Varga, 2019) tíz megfigyelő jegyzőkönyvének elemzése készült el, mely feljegyzések az egy-másfél éven át, heti rendszerességgel (1 óra) zajló megfigyelések lenyomatai. Összesen mintegy 750 oldalt felölelő szöveg került tartalomelemzésre, kilenc női és egy férfi megfigyelő tollából, akik

mindannyian az Ego Klinika gyermekterapeuta képzésének csecsemőmegfigyelési modulján készített jegyzőkönyveiket ajánlották fel elemzés céljából. A kutatásban kizárólag már befejezett megfigyelések (2006 és 2016 közöttiek) lezárt jegyzőkönyvei kerültek feldolgozásra, folyamatban lévő megfigyelések szövegei nem képezték a vizsgálat tárgyát. A megfigyelők mindannyian pszichológus diplomával és gyakorlattal rendelkeztek, de szakmai tapasztalataik és egyéb képzettségeik szerint eltérőek voltak. A munka az Ego Klinika jóváhagyása és támogatása mellett zajlott. A megfigyelők – megismerve a kutatás céljait –, kérésünkre felajánlották elemzésre a feljegyzéseiket, illetve a megfigyelt családok is írásos beleegyezésüket adták a jegyzőkönyvek kutatásban való felhasználásához. A kutatás az ELTE Kutatásetikai Bizottságának jóváhagyásával készült, a jóváhagyott kérelem száma: 2018/30.

Az elemzés menete

A tartalomelemzésben a GT (fentebb röviden vázolt) elveinek megfelelően a szövegekből nyert nyers adatokat fogalmakká tömörítettük, azután ezeket a fogalmakat egy logikus és rendszerezett magyarázó sémába rendezhettük. Állandó összehasonlítással és kérdésfeltevésekkel, a szöveget kis egységekre tördelve, mikroelemzés révén haladtunk előre. A módszertannak megfelelően az adatredukció első lépéseként nyílt kódokat kaptak a jegyzőkönyvek kisebb tartalmi egységei, melyek axiális kódokká, majd végül szelektív kódokká álltak össze azáltal, hogy a darabokra szedett adatokhoz fogalmakat rendeltünk, majd ezeket tulajdonságaik és dimenzióik szerint továbbfejlesztettük (Corbin & Strauss, 2015). A tizedik jegyzőkönyv elemzése során az adatokból kialakított kódok elérték a szaturációt, azaz azt a pontot, amikor az előzőekhez képest új kódok már nem képződtek, így az elemzés befejeződött és kialakult a hierarchikus kategóriarendszer, azaz a kódfa és a belőle kibontakozó megalapozott elmélet (lásd Tóth-Varga, 2019, p. 136).

Eredmények és értelmezéseik

A kutatás fő kérdésköre az volt tehát, hogy az otthoni szociofizikai kontextus miként bukkan fel a csecsemőmegfigyelés szempontjaira fókuszálás közepette. A kutatás hat szelektív kódban sűrítette össze a jegyzőkönyvek megfigyelési aspektusait, melyek közül háromnak, a *Mozgások a térben*, a megélt *helyélménynek és az „elfedések”* nevet kapó textusrészleteknek erős és elsődlegesen szociofizikai vetülete van. A másik három szelektív kód, a *múlt történései*, az *Átélt érzések*, és az egyéneket mozgató *elvárások-alkalmazkodások* rendszere, a cselekedetek, élmények és interakciók magyarázó háttérét adják, segítségükkel helyezhetők érthető magyarázó keretbe a történések és a szociofizikai vetületű kódok is (Tóth-Varga, 2019).

Jelen tanulmányban a hangsúly, a lapszám tematikájához illeszkedve, a tér szerepére, annak használatára, illetve a térben történő mozgásokra helyeződik, így ennek a szelektív kódnak, s az alájuk besorolt axiális és a nyílt kódoknak a bemutatására vállalkozunk, példákkal érzékeltetve az egyes jelenségeket. (1. táblázat)

A térben való mozgás jellegzetességei

1. táblázat

A mozgás a térben szelektív kód

(Forrás: Tóth-Varga, 2019)

AXIÁLIS KÓD	NYÍLT KÓD
Közelség	Közelség keresése
	Frusztráció hatására testi közelség létesítése
	„Állandó” szoptatás
	Folyton ölben van a baba
Távolság	Gyakori testkontaktus
	Az anya gyakran háttal áll a gyerekeknek
	A gyerek gyakrabban ölbe kívánkozna, de keveset van ott
	Anya és gyerek között van valami a térben
	A távolság, mint szeparáció
	Távolságtartás a megfigyelőtől
Aktivitás-passzivitás/ pihenés	Szabad mozgás, exploráció
	Az anya állandó aktivitása valamit helyettesít
	Teljes kikapcsolódás - kávézás
	„A babázással mindenki jól jár” - elmerülés a babában
Mozgáskorlátozás	Rituálék a családban
	A megfigyelő hozzáférése a babához korlátozott
	A baba mozgása(fejlődése) korlátozott/akadályozott
	„Az etetőszék fogságában”
	Zárt ajtók, tiltott terek korlátozzák a mozgást
	Kontrollált tevékenységek

A mozgás a térben szelektív kódban (Tóth-Varga, 2019) azok, a tapasztalatokat összegző axiális kódok, alkottak egy csoportot, melyekben a térben történő mozgás dominanciája volt felfedezhető. A mozgásokat a közelség és távolság, illetve az aktivitás és passzivitás dichotómiája írta le, valamint hangsúlyosan megjelent a mozgás korlátozásának jelensége is. (2. táblázat)

Közelség-távolság dimenzió és jelentése

A közelség mint axiális kód nyílt kódjai felölelik azokat a dimenziókat, amelyek előzményként, kiváltó okként és a megoldások egyes módozataiként kerülnek ebbe a tartományba. Itt előzményként jelenik meg a *közelség keresése*, kiváltó okként említhető a *frusztráció hatására testi közelség létesítése*. En-

nek példája lehet, amikor az anya a frusztrációra történő reagálásképp veszi fel a babáját, vagy létesít vele rövidebb vagy hosszabb ideig tartó kontaktust, mint például az „*állandó szoptatás*”, *folytonosan ölben van a baba*, vagy *gyakori testkontaktus* nyílt kódokkal ellátott tartalmak. (2. táblázat)

2. táblázat

A közelség axiális kód nyílt kódjai

(Forrás: Tóth-Varga, 2019)

Közelség keresése
Frusztráció hatására testi közelség létesítése
„Állandó szoptatás”
Folytonosan ölben van a baba
Gyakori testkontaktus

Az alábbi példa jól szemlélteti, miként zajlott ez a gyakorlatban.

„Ekkor arca grimaszra húzódott, majd fenekét feltolta, nyöszörgött és a következő pillanatban már sírt. Ildi rögtön fel is állt, odament hozzá, felvette az ölébe. A sírás abbamaradt, és Marci elkezdett nézelődni meg tátogni. Ildi leült vele ismét és kérdezte tőle, hogy kér-e még cicit. Marci már fordította is a fejét a szó hallatára [...]. Ildi közben beszélt hozzá, hogy: »itt a cici, de egyél is, mert elrakom, mert a cici evésre való, ha nem eszel, akkor elrakom«. Amit mondott, és ahogy csinálta, egyáltalán nem volt összhangban, és valahogy elképzelhetetlennek tartottam, hogy elvegye tőle a mellét.”

A távolságot érzékeltető axiális kód olyan tartalmakat, azaz nyílt kódokat ölel fel, melyek a térközszabályozáson belül a távolságtartással kapcsolatos különböző módokat mutatja be. Ez például abban nyilvánulhat meg, hogy a megfigyelő azt rögzíti, hogy *az anya a babának háttal áll*, vagy éppen azt veszi észre, hogy kettejük arca között, a kettejük között zajló kommunikációk során sokszor „belelóg” valami tárgy, azaz *anya-gyerek között van valami a térben*, ami a közvetlen szemkontaktust megzavarja. (3. táblázat)

3. táblázat

A távolság axiális kódjának nyílt kódjai

(Forrás: Tóth-Varga, 2019)

Az anya gyakran háttal áll a gyerekeknek
A gyerek gyakrabban ölbe kíváncsogna, de keveset van ott
Anya-gyerek között van valami a térben
A távolság szeparációként jelentkezik
Távolságtartás a megfigyelőtől

Ahogy az alábbi példában is látható: „Feltűnik, hogy a babakocsiban is az arca elé egy babajáték van felcsíptetve, ez a tárgy, mint otthon a játzókeret, kettejük közé esik, ha nézik egymást.”

A közelség és távolság szabályozása a felszíni jelentésréteg mögött mindig személyek közötti kapcsolati összefüggéseket is rejt, de a megfigyelő mindezt „csak” térbeli ábrázolásban fogalmazza meg, mindössze sejtetve a mögötte lévő jelentésréteget.

Emellett megjelennek olyan helyzetek is, ahol a távolság szeparációként bukkan fel, nem ritkán valamilyen negatív érzés (düh, harag, félelem) következményeként. Előfordul, hogy hol a baba kerül a járókába vagy, ami még gyakoribb, a „renitenskedő” nagytestvér lesz kirekesztve a család által elfoglalt térből, s szeparálják a gyerekszobába. A távolságtartás a megfigyelőtől is markánsan felbukkanó jelenség, amit a megfigyelő gyakran az elfogadásával kapcsolatos jelenségeként detektál, vagy eleve ő mer nehezen közelíteni hasonló okok, érzések miatt.

Aktivitás-passzivitás dimenzió jellemzői

Az *aktivitás-passzivitás* dichotómiáján belül mindkét végpont megjelenik. Az aktivitás úgy manifesztálódhat, mint a *szabad mozgás/exploráció lehetősége a térben*, vagy az *anya állandó aktivitása*, „*pörgése*”, ami valamit *helyettesít*. Bár ez utóbbi egyértelműen aktivitás, de mégsem a szabad explorációt jelenti, mert valamilyen belső kényszer mentén történik. A passzivitás vagy pihenés ugyancsak kétféle módon került lejegyzésre, egyrészt egy *in vivo*-kódban, mely „*a babázással mindenki jól jár*” nevet viseli, ami a babába való feledkezés, a vele való örömteli, tevékenységektől mentes együttlét, vagy csak az ő figyelését jelenti, mely valóban egy relaxált állapotot eredményez. (4. táblázat)

„De jó, hogy most babáztam, mondja Era a végén. »Jó Erának ez a kis szé-
ánsz veled, legálisan nem csinál semmit, csak mucizik és a gyerek is jól jár«.
– fűzi hozzá a nagymama mosolygósan.”

Hasonlóan teljes kikapcsolódásról tanúskodó helyzetek a kávézás, a teljes kikapcsolódás pillanatai, mely kódot az előzőtől a babanélküliség különbözteti meg.

Rituálék a családban kód alatt szintén a térben való mozgás aktív vagy passzív voltának megnyilvánulásai tükröződnek, ezek azok a jelenségek, melyek jól megfigyelhetően visszatérők, a megfigyelő számára is kiszámíthatók, jól ismertek. Megjelenik ez az étkezés előtti vagy utáni tevékenységekben, az anya szoptatáshoz készülődésében, a nagyobb gyerek „feladataiban”, ami a reggeli készülődés közepette megszokott, de akár a megfigyelőében, aki megtanulta a családi szabályokat és megérkezéskor lehúzza a cipőjét, kezét mos és elfoglalja a megfigyelői helyét. (4. táblázat)

4. táblázat

Az aktivitás-passzivitás axiális kódjának nyílt kódjai
(Forrás: Tóth-Varga, 2019)

Szabad mozgás/exploráció lehetősége a térben
Az anya állandó aktivitása, „pörgése”, ami valamit helyettesít
Kávészás, a teljes kikapcsolódás
„A babázással mindenki jól jár” - elmerülés a babában
Rituálék a családban

A mozgáskorlátozás jelensége

A mozgásban való korlátozás megnyilvánulhat abban a formában, amikor konkrét fizikai akadály gördül az egyén elé, ami a mozgását korlátozza. Ez olykor vonatkozik a megfigyelőre, akinek *hozzáférese a babához korlátozott* lehet egyes helyzetekben, akár a baba lakásban való elhelyezése okán, akár azért, mert nem engedik be a megfigyelőt az alvó babához. Nagyon érdekes dinamikát sejtető jelenség, amikor a *baba mozgása(fejlődése) korlátozott*: például nem teszik le a földre, hogy mászhasson, holott akár aggodalmakat is fogalmaznak meg a szülők a megfelelő mozgásfejlődése miatt. A túlzottan kiszolgáló, túlvédő szülői magatartás eredményeként túl közel ülnek hozzá, túlságosan „kipárnázzák” a környezetét, körbeveszik tárgyakkal, bútorokkal, elzárva tőle a teret a szabad mozgásra, az explorációra s egyben akár a fejlődésre.

Sokszor a gyerekek térben megtett mozgása tekintetében találkozunk korlátozással, megesisik, hogy zárt ajtók, tiltott terek korlátozzák a mozgását, vagy hogy a gyerek „*az etetőszék fogságában*” marad egy időre, például, ha biztonságban akarják tudni, míg a felnőtteknek valami dolga van és nem tud rá annyira figyelni. *Kontrollált tevékenységek* elnevezés alatt azok a momentumok kaptak nyílt kódot, melyek a családtagok vagy a megfigyelő valamelyikének erős kontrolljáról szóltak. (5. táblázat)

5. táblázat

A mozgás-korlátozás axiális kódjának nyílt kódjai
(Forrás: Tóth-Varga, 2019)

A megfigyelő hozzáférese a babához korlátozott
A baba mozgás(fejlődése) korlátozott/akadályozott
„Az etetőszék fogságában”
Zárt ajtók, tiltott terek korlátozzák a mozgást
Kontrollált tevékenységek

Az alábbi példában a megfigyelt kisbaba óvodás testvére megnyilatkozása látható, melyben a szülői minta modelláló szerepének lehetünk szemtanúi. „Én is odaálltam kezét mosni és A. kedvesen odatartott egy rózsaszín törülközőt: »ez a felnőtteké, a gyerekek a kékbe törülköznek!«”

Diszkusszió

Kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy a csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvekben milyen kategóriarendszer rajzolódik ki arról, hogy a terapeutajelöltek mi alapján figyelik meg az anya-csecsemő kapcsolatot, továbbá, hogy ebben a szempontrendszerben miként jelennek meg, hogyan manifesztálódnak a szociofizikai környezeti tényezők, azon belül pedig a tér. A térrel kapcsolatos tartalmak, úgy tűnik, erős kapcsolatot mutatnak a mozgással, melyen belül a térközszabályozással kapcsolatos jelenségek mellett az *Aktivitás-passzivitás*, valamint a *Mozgáskorlátozás* emelkedett ki központi tényezőként. Érdekes, hogy mindezek a térbeli és mozgásos aspektusok szinte mindig kapcsolati jellemzők kiindulópontjai is egyben. Az alábbi példa szemléletesen mutatja be a távolság mögött megbúvó kapcsolati sajátosságát:

„F. [az anya] ismét kartávolságon picit kívülre tesz le két érdekes kis játékot. [...] B. [a baba] elfordul a szőnyegtől és a két játék kezd érdekelni. Megpróbálja elérni, mégpedig úgy, hogy jógázókat megszégyenítő könnyedséggel előrehajol a nyújtott ülésből [...], de még mindig hiányzik 2 centi. (Nekem meg az, hogy anyukája könyörüljön már meg rajta és csak egyszer cserélje le a kognitív fejlesztést az együttérzésre), de F. csak ennyit mond: hát igen, el kéne dőlni Bogi, meg kéne fordulni!”

A történet rétegzett jelentésű: nagyon erős érzelmeket vált ki a megfigyelőből, ennek oka pedig abban rejlik, hogy a „távoli tárgy” az (ilyenkor) érzelmi-
leg nehezen elérhető anyát is szimbolizálja. Tehát a fizikai közelség, egyben az érzelmi közelség jelentéssel is bír ezekben a helyzetekben.

A *távolság* persze több módon is megjelenhet: a megfigyelő nem pusztán a szereplők fizikai elhelyezkedése szempontjából tulajdonít jelentőséget a távolságnak és rögzíti a térbeli elhelyezkedésüket, hanem érezhetően, olykor akár expliciten is a kapcsolat, a viszonyulás szempontjából érzi a távolságot relevánsnak. Érzelmi távolságként értelmezi, amikor az anya a babának sokszor, hosszan háttal helyezkedik el, vagy azokban az esetekben, amikor azt érzékeli, hogy anya és baba közötti zavartalan szemkontaktust valami megakadályozza. Az *aktivitás és passzivitás*, mint szabad választás (explorációs lehetőség a térben), és mint kényszer (valami egyebet helyettesítő „pörgés”) is megjelenik, illetve ez alá a tengely alá került besorolásra az aktivitást és passzivitást akár egy időben is magában foglaló *rituálé*kről szóló nyílt kód. Adódnak olyan helyzetek is, amikor a mozgást kevésbé a szabadság jelének érzékeli a megfigyelő, hanem sokkal inkább valamiféle pótcselekvésnek, ezáltal mégis csak kötöttségnek, belső kényszernek. Ezek azok a helyzetek, amikor az *anya állandó aktivitása*, „*pörgése*”, *ami valamit helyettesít* című nyílt kódot kapott egy-egy szövegrész, amikor a megfigyelő számára is elképesztő az anya állandó tette készsége, az állandó aktivitása, ami például a lakás túlzott rendezettségében, takarításában, állandó sürgés-forgásban ma-

nifesztálódik. Az aktivitás-passzivitás kérdésköre implicit módon inkább a személyiség egyes aspektusait hivatott jelölni, jellemzőbben intraperszonális sajátosságokat takar.

Ugyanakkor az aktív és passzív mozgásokat is egyesítik a *rituálék* a családban, melyek egyrészt a családtagok jól begyakorolt rutinjellegű tevékenységei, mozgásai, másrészt a megfigyelő által már elsajátított családi koreográfia, mely a saját, a család otthonában kívánatos és megengedett viselkedésformáiról szól. Arról, hogy tudja hova ülhet, meg kell-e mosnia érkezéskor a kezét, hová tegye a cipőjét. Ez egybevág a már emlegetett *térbalett* (Seamon, 1979) fogalommal, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a helyhez fűződő érzelmek és jelentések a gyakori, ismétlődő, hétköznapi történések, aktivitások és rituálék megszokott ritmusa révén alakul ki, hiszen a tér így válik megélt térré, amihez kialakulhat a helykötődés, az otthonosság.

Nemcsak a másokkal való közelség és távolság szabályozása, de a *mozgáskorlátozás* is gyakorta kapcsolati jellemzőkről referál. Ez egyrészt megmutatja, hogy a gyerek és a szülők eltérően értékelik a környezeti tényezőket, másrészt az otthoni környezet megtapasztalása-megtanulása környezeti és szociális interakciók egyvelegeként történik meg. Az otthonban szerzett környezeti tapasztalatok később más környezetekben való működésnek is az alapjait képezik, az eredeti tapasztalat mintegy mintaként, modellként megmarad, ami markáns hasonlóságot mutat a humán kötődésből ismert Bowlby-féle (1969/1982) belső munkamoddellel.

A *kontrollált tevékenységek* nevű nyílt kód alatt valamely személy erős irányító tevékenysége rejlik, például két családban is az anya rendkívül kontrolláló módon bánt a nagyobbik gyerekkel, akinek a játékát is erősen ellenőrizte és igyekezett azt befolyásolni, részben a testi épségét féltve, részben az agresszió minden megnyilvánulási formájától rettegve. Az egyik családban az óvodáskorú kislány hasonló kontrolláló működéssel viszonyult a megfigyelőhöz, amit ő is átélt a szülei hozzá való viszonyulásában. Azonosult a nevelési módszerrel, amikor ismertette a megfigyelővel a fürdőszobai törülközőhasználat szabályait (lásd fent leírt idézet) szigorú, parancsoló hangnemben beszélve.

A mozgás elsőrendűségének központi szerepe és a térrel való kapcsolata nem újdonság a szakirodalomban sem, hiszen Stern (1985) vitalitás affektusokról írt munkája is a mozgásos érzelmi minőségek szerepét taglalja. Elképzelésében a mozgás nagy szerepet játszik a korai érzelmi ráhangolódásban, mert nagyon érzékletesen mutatja meg az érzelmi állapotok változásait. Kapitány és Kapitány (2000) tanulmányukban a lakásmód és lakáshasználat szempontjából vizsgálták az otthonokat, s szintén lényeges szerepet töltöttek be a térben kínálgató mozgások, a mozgások szabadságának lehetőségei. Munkájukban markáns elemként különült el a lakásban való akadálytalan járás, az egyes terek könnyű megközelíthetősége, vagyis általában a mozgás szabadsága. Ezek közül kiemelkedik a külső megközelíthetőség, amely a környezettel való kapcsolatot szimbolizálja.

Chawla (1992) kutatása kiemeli, hogy a változatos és komplex, fizikai gá-
takat nélkülöző szabad terekből álló otthoni környezet, ahol a gyerekek le-
hetősége nyílik a szabad explorációra, a fejlődése szempontjából a legszeren-
csébb konstelláció. Chawla (1992) a kognitív fejlődés tekintetében vizsgálta
a témát, ugyanakkor a mozgás szabadsága kétségtelenül az érzelmi fejlődésre
is hatással van. Kutatásunk eredményei szerint, amennyiben a szülőktől való
eltávolodás, kötődés és exploráció, biztonság és felfedezés szempontjaiból te-
kintünk a mozgásra, rögtön kiviláglik, hogy a csecsemő térben történő moz-
gása az érzelmi fejlődés szempontjából is rendkívül fontos tényező.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton is köszönetet mondunk az Ego Klinika vezetőségének segítségéért és
támogatásáért, a megfigyelést végző és jegyzőkönyvüket rendelkezésünkre
bocsájtó kollégáknak és nem utolsósorban a családoknak, akik hozzájárul-
tak a róluk szóló jegyzőkönyvek elemzéséhez.

Irodalom

- Ainsworth, M. D. (1969). *Maternal Sensitivity Scales. The Baltimore Longitudinal Project.* <http://www.psychology.sunysb.edu/attachment/measures/content/maternal%20sensitivity%20scales.pdf> (2016.03.17.)
- Ainsworth, D. (1979). Infant-Mother Attachment. *American Psychologist*, 34(10), 932-937. 10.1037//0003-066x.34.10.932.
- Ainsworth, M. D. (1985). Patterns of attachment. *The Clinical Psychologist*, 38(2), 27–29. <https://doi.org/10.1037/e550432011-004>
- Babbie, E. (2003). *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Balassi Kiadó.
- Baudrillard, J. (1984/1987). *A tárgyak rendszere.* Gondolat Kiadó.
- Bálint, A. (1933). A szeretet fejlődése és a valóságérzék. In *Lélekelemzési tanulmányok. Dolgozatok a pszichoanalízis főbb kérdéseiről.* Somló Béla Könyvkiadó.
- Bálint, M. (1959/1997). *A borzongások és regressziók világa.* Animula Kiadó.
- Baudrillard, J. (1984/1987). *A tárgyak rendszere.* Gondolat Kiadó.
- Bettelheim, B. (1979/1988). A lelki egészség és a várostervezés. In *A végső határ* (pp. 141–168). Európa Kiadó.
- Bergman, A. (2004). Az anyaöltől a külvilágig: a tér használata a szeparációs-individuációs fázisban. In B. Péley (Ed.), *Winnicott: a kapcsolatban bontakozó lélek* (pp. 222-236). *Válogatott tanulmányok.* Új Mandátum Könyvkiadó.
- Bick, E. (1964). Notes on Infant Observation in Psycho-analytic Training. *International Journal of Psychoanalysis*, 45, 558–566.
- Bick, E., & Harris, M. (1976). *The Contribution of Observation of Mother-Infant Interaction and Development to the Equipment of a Psychoanalyst or*

- Psychoanalytic Psychotherapist*. Psychoanalytic Electronic Publishing. <http://www.harris-meltzer-trust.org.uk/pdfs/InfantObservation.pdf>. (2017.04. 18.)
- Bowlby, J. (1969/1982). *Attachment and loss – Volume I. Attachment*. Tavistock Institute of Human Relations, Basic Books.
- Brafman, A. H. (1988). Infant observation. *The International Review of Psychoanalysis*, 15, 45–58.
- Charmaz, K. (2013) A lehorgonyzott elmélet. In Bodor, P. (Ed.), *Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv* (pp. 61–94). L'Harmattan.
- Chawla, L. (1992). Childhood place attachment. In Altman I., & Low, S. M. (Eds.), *Place Attachment* (pp. 63–87). Plenum Press. https://doi.org/10.1007/978-1-4684-8753-4_4
- Corbin, J., & Strauss, A. (2015). *A kvalitatív kutatás alapjai*. L'Harmattan.
- Dúll, A. (1995). Az otthon környezetpszichológiai aspektusai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 35(5–6), 345–377.
- Dúll, A. (1998). *Hétköznapi otthoni rutinok környezetpszichológiai vizsgálata*. PhD-értekezés ELTE.
- Dúll, A. (2009). *A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés*. L'Harmattan.
- Dúll, A. (2012). Az otthon dialektikája: A hétköznapi rutinok kreativitásától az otthon szakralitásáig. In Varga K., & Gósiné Greguss, A. (Eds.), *Tudatállapotok, hipnózis, egymásra hangolódás. Tisztelgő kötet Prof. Bányai Éva 70. születésnapja alkalmából*. (pp. 525–561). L'Harmattan.
- Dúll, A. (2021). A környezetpszichológiától az ember-környezet tranzakció tudományig – áttekintés az elmúlt (majdnem) 30 évről. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 76(3–4), 727–745. <https://doi.org/10.1556/0016.2021.00050>
- Fonagy, P. & Target, M. (2005). *Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében*. Gondolat Kiadó.
- Halász, A. (1998). Csecsemőmegfigyelés – csecsemőoktatás. *Pszichoterápia*, 7(6), 420–428.
- Halász, A. (2018). Táguló perspektíva. A csecsemőmegfigyelés szerepe a gyermekpszichoterápiában. *Serdülő- és gyermekpszichoterápia*, 11(1), 5–20.
- Hámori, E. (2005). *Koraszülöttség és az anya-gyerek kapcsolat kezdete - Buktatók és korrekatív lehetőségek a korai kapcsolat fejlődésében*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK.
- Hámori, E. (2016). *A korai kapcsolat zavarai. Pszichoanalízis, kötődélmélet és csecsemőoktatás a korai kapcsolati patológiák megértésében*. Oriold és Társai.
- Hernádi, M. (1982). *Tárgyak a társadalomban. Bevezetés a tárgyak rendszerébe*. Kozmosz Könyvek.
- Holman, A. E., & Stokols, D. (1994). The environmental psychology of child sexual abuse. *Journal of Environmental Psychology*, 14(3), 237–252. [https://doi.org/10.1016/0273-1215\(94\)90010-9](https://doi.org/10.1016/0273-1215(94)90010-9)

- org/10.1016/S0272-4944(94)80059-6
- Kapitány, Á. & Kapitány, G. (2000). *Beszélő házak*. Kossuth Kiadó.
- Khan, M., Davis, J. A. & Davis, M. E. V. (1974). The Beginning and Fruition of Self – An Essay on D. W. Winnicott. In J. A. Davis & J. Dutting (Eds.), *The Scientific Foundations of Pediatrics* (pp. 274–289). Heinemann Medical Books.
- Mahler, M., S., Pine, F. & Bergman, A. (1975). *The psychological Birth of the Human Infant*. Basic Books.
- Mitchell, S. A. & Black, M. J. (2012). *A modern pszichoanalitikus gondolkodás története*. Animula.
- Mitev, A. Z. (2012). Grounded theory, a kvalitatív kutatás klasszikus mérföldköve. *Vezetéstudomány*, 43(1), 17–30. <http://dx.doi.org/10.14267/VEZTUD.2012.01.02>
- Rác J., Kassai Sz. & Pintér J. N. (2016). Az interpretatív fenomenológiai analízis (IPA) mint kvalitatív pszichológiai eszköz bemutatása. Szakirodalmi összefoglalás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(2–4). 313–336. <http://dx.doi.org/10.1556/0016.2016.71.2.4>
- Rajnik M. (2010). A csecsemőmegfigyelés szerepe a baba-mama terápiákban. In Németh T., Bürger N. & Kovács, R. (Eds.), *Pszichoszomatikus betegségek csecsemő- és kisgyerekkorban. Regulációs zavarok. XII. Családbarát Konferencia. Konferenciakötet* (pp. 35–40). Országos Gyermekegészségügyi Intézet.
- Saegert, S. & Winkel, G.H. (1990). Environmental psychology. *Annual Review of Psychology* 41, 441–477. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.41.020190.002301>
- Sallay, V. (2015). Előszó a magyar kiadáshoz. In J. Corbin & A. Strauss (Eds.), *A kvalitatív kutatás alapjai*. L'Harmattan.
- Sallay, V. & Martos, T. (2018). A Grounded Theory (GT) módszertana. *Magyar Pszichológiai Szemle* 73(1), 11–28. <https://doi.org/10.1556/0016.2018.73.1.2>
- Seamon, D. (1979). *A geography of the lifeworld. Movement, rest, and encounter*. St Martin's Press.
- Sebba, R. (1991). The landscapes of childhood: The reflection of childhood's environment in adult memories and children's attitudes. *Environment and Behavior*, 23(4), 395–422. <https://doi.org/10.1177/0013916591234001>
- Spitz, R. A. (1957). *No, and yes: On the genesis of human communication*. International Universities Press.
- Stern, D. N. (1985/é.n.). *A csecsemő személyközi világa*. Animula.
- Stern, D. N. (1995/2004). *Az anyaság állapota*. Animula.
- Stern, D. N. (2004/2009). *A jelen pillanat. Mikroanalízis a pszichoterápiában*. Animula Kiadó.
- Szokolszky, Á. (2004). *Kutatómunka a pszichológiában. Metodológia, módszerek, gyakorlat*. Osiris Kiadó.
- Tóth-Varga, V. (2019). *A pszichoanalitikus szemléletű csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvek környezetpszichológiai aspektusai*. PhD-értekezés. ELTE.

- Tóth-Varga, V. & Dúll, A. (2019a). A térhasználat jellegzetességei a pszichoanalitikus szemléletű csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvekben. A holding és handling funkciók megjelenése a szociofizikai környezetben. *Alkalmazott Pszichológia*, 19(3), 7–31. <https://doi.org/10.17627/AlkPszich.2019.3.7>
- Tóth-Varga, V. & Dúll, A. (2019b). The appearance of the socio-physical environment in psychoanalytic infant observations: localization and the experience of the locality. *Imágó Budapest*, 8(4), 76–106.
- Werner, C. M., Altman, I. & Oxley, D. (1985). Temporal aspects of homes. A transactional perspective. In I. Altman, & C. M. Werner (Eds.), *Home environments* (pp. 1–32). Plenum Press. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-2266-3_1
- White, L. E. (1970a). The outdoor play of children living in flats: An inquiry into the use of courtyards as playgrounds. In H. M. Proshansky, W. H., Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 370–382). Holt, Rinehart, and Winston.
- Winnicott, D.W. (1956). *Primary maternal preoccupation*, XXIV. fejezet – kézirat. Ego Klinika.
- Winnicott, D. W. (1958). Az egyedüllét képessége. In Péley B. (Ed.), *D.W. Winnicott: A kapcsolatban bontakozó lélek* (pp. 114–119). Új Mandátum Kiadó.
- Winnicott, D. W. (1960). The theory of the parent-infant relationship. *International Journal of Psycho-Analysis*, 41, 585–595.
- Winnicott, D. W. (1962). Én-integráció a gyermeki fejlődés során. In Péley B. (Ed.), *D. W. Winnicott: a kapcsolatban bontakozó lélek* (pp. 120–125). Új Mandátum Kiadó.
- Winnicott, D. W. (1969a). The use of an object. *International Journal of Psycho-Analysis*, 50, 711–716.
- Winnicott, D. W. (1969b/1986). Berlin walls. In D. W. Winnicott, C. Winnicott, R. Shepherd, & M. Davis (Eds.), *Home is where we start from* (pp. 221–227). Norton
- Winnicott, D. W. (1971/1999). *Játszás és valóság*. Animula Kiadó.

Tóth-Varga, V. & Dúll, A.

Spatial aspects of infant observations

In the study we aimed to explore the representation of the sociophysical environment and the role of space within it in the context of aspects of infant observation for educational purposes. Based on qualitative content analysis (Grounded Theory), we investigated the qualities of the sociophysical environment and space within it in the focus of observation. We analyzed the completed and closed observation protocols of students in the Ego Clinic's method-specific training as child therapists. While the task of recording the protocols was not to describe the situation in the field, nevertheless, the close relationship between space and movement was clearly identified in the observations, with proximity-distance, activity-passivity dimensions and movement restriction emerging as important factors. The results show that the sociophysical environment, including space, is prominent in the background of the observed phenomena, even when the focus of observation is not on this but on human behaviour. Experience shows that observers often considered space as an important source of information, with an affective surplus meaning, and in many cases it served as a cornerstone of their interpretative frameworks.

Keywords: infant observation, space, sociophysical environment, qualitative research

Tóth-Varga Violetta: <http://orcid.org/0000-0002-5190-1242>

Dúll Andrea: <http://orcid.org/0000-0002-0087-3309>